

ZYGMUNT II AUGUST I JEGO EPOKA

**W KULTURZE POLSKIEJ
PO 1572 ROKU**

**ZYGMUNT II AUGUST
I JEGO EPOKA
W KULTURZE POLSKIEJ
PO 1572 ROKU**

**ZYGMUNT II AUGUST
I JEGO EPOKA
W KULTURZE POLSKIEJ
PO 1572 ROKU**

redakcja naukowa
Radosław Rusnak

Recenzenci
Paweł Kaczyński
Wiesław Pawlak

Redaktorzy prowadzący
Patrycja Szwedo-Kielczewska
Ewa Wyszyńska

Redakcja i korekta
Jolanta Rudzińska

Indeks
Radosław Rusnak

Projekt okładki i stron tytułowych
Magdalena Jędraszko

Ilustracje na okładce i stronach rozdziałowych
Jan Matejko, *Zygmunt August*, 1890–1892, domena publiczna,
<https://www.wikiart.org/en/jan-matejko/sigismund-augustus>
Arras z królewskimi monogramami S.A. (Sigismundus Augustus), ok. 1555,
w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu, domena publiczna

Skład i łamanie
Dariusz Górski

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski w ramach programu
„Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza”

© Copyright by Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023

Radosław Rusnak, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0002-8669-5258

ISBN 978-83-235-6317-4 (druk)
ISBN 978-83-235-6333-4 (e-pub)

ISBN 978-83-235-6325-9 (pdf online)
ISBN 978-83-235-6341-9 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7
e-mail: wuw@uw.edu.pl
księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2023

Druk i oprawa
Totem.com.pl

Spis treści

Słowo wstępne (<i>Radosław Rusnak</i>)	7
<i>Barbara Milewska-Ważbińska</i> (Warszawa), <i>Post mortem</i> . Wizerunek Zygmunta Augusta w łacińskiej literaturze funeralnej	11
<i>Aleksandra Oszczeǳa</i> (Wrocław), Czy Maciej Strykowski napisał treny dla Zygmunta Augusta? Pewniki i <i>possibilia</i>	31
<i>Mariola Jarczykowa</i> (Katowice), Legenda Zygmunta Augusta i jego żony Barbary w birżańskiej linii Radziwiłłów	61
<i>Michał Kuran</i> (Łódź), Czasy Zygmunta Augusta jako złoty wiek polskich dziejów (wybrane przykłady z drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w.)	76
<i>Piotr Kąkol</i> (Gdańsk), Zygmunt August – ideał władcy w tragedii Józefa Wybickiego	109
<i>Igor Barkowski</i> (Warszawa), Historyka-poety uwagi nad spuścizną po przodkach. Portret charakterologiczny Zygmunta II Augusta oraz ocena rządów jego dynastii w porozbiorowej historiografii – kolejna próba lektury <i>Śpiewów historycznych</i> Juliana Ursyna Niemcewicza	121
<i>Barbara Szargot</i> (Częstochowa), „[...] a oto ginie marnie, pamięci nawet po sobie nie zostawując, na jaką zasłużył”. Powieściowe spojrzenie Józefa Ignacego Kraszewskiego na postać Zygmunta Augusta	154
<i>Marta Kłak-Ambrożkiewicz</i> (Kraków), Zygmunt II August w twórczości Jana Matejki. Wokół zainteresowań wielkiego malarza polskiego historyzmu	173
<i>Marta M. Kacprzak</i> (Warszawa), Wokół źródeł i kontekstów Zygmunta Augusta Stanisława Wyspiańskiego. Publikacje dziewiętnastowieczne i recepcja postaci ostatniego Jagiellona	190
<i>Michał Pieńkowski</i> (Warszawa), Kino historyczne w międzywojennej Polsce	230
<i>Jacek Głazewski</i> (Warszawa), Zygmunt August w eseistyce historycznej Pawła Jasienicy	244

<i>Barbara Giza</i> (Warszawa), Między teatrem telewizji a filmem. O konstrukcji postaci królowej Bony w serialu Janusza Majewskiego	264
<i>Bogumiła Staniów</i> (Wrocław), Zygmunt I Stary i jego dwór w książkach dla dzieci i młodzieży wydanych po II wojnie światowej	284
<i>Radosław Rusnak</i> (Warszawa), Knyszyn – podlaski azyl Zygmunta II Augusta. . . .	303
Wykaz skrótów	315
Spis ilustracji	316
Indeks osobowy	319

Słowo wstępne

Wyjawszy jedną wystawę w Muzeum Czartoryskich w Krakowie¹ oraz wyemitowany przez Poczty: Polską i Litewską, okolicznościowy znaczek², trudno wskazać bardziej znaczące inicjatywy, których celem byłoby upamiętnienie, przypadającego na rok 2020, pięćsetlecia urodzin ostatniego Jagiellona na rodzimym tronie. Milczały na ten temat łamy gazet, nie zająknęły się stacje telewizyjne czy radiowe³. Ewentualne projekty tego typu skutecznie, jak się zdaje, zahamowała pandemia COVID-19, a być może wszelki jubileuszowy zapal stosownych instytucji wyczerpał się rok wcześniej, przy okazji, mającej wymiar międzynarodowy, okrągłej rocznicy unii lubelskiej roku 1569⁴.

Na takim tle tym wyraźniej zarysowuje się wartość tomu zbiorowego *Zygmunt II August i kultura jego czasów. W pięćsetlecie urodzin ostatniego Jagiellona*

¹ Mam tu na myśli, dostępną od 1 IX 2020 do 31 I 2021 r., wystawę *Zygmunt II August – władca i bibliofil*, prezentującą należące niegdyś do jagiellońskiego władcy cymelia; zob. <https://mnk.pl/wystawy/zygmunt-ii-august-wladca-i-bibliofil> (28 XI 2023).

² Zob. <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/poczta-polska-znaczek-z-okazji-500-urodzin-zygmunta-ii-augusta> (28 XI 2023).

³ Niejako przypadkiem na rok jubileuszowy przypadło, wiążące się z Augustem, zdarzenie natury dyplomatycznej. Ustalono mianowicie, w ramach dobrosąsiedzkich stosunków, przekazanie Rzeczypospolitej Polskiej przez rząd Węgier młodzieńczej zbroi Zygmunta II, dzieła Jörga Seusenhofera, a zarazem daru, jaki z okazji ślubu z Elżbietą przygotował dla swojego zięcia król Ferdynand I Habsburg. Prezent ów nie tylko w ręce nowożeńca nigdy nie trafił, ale jeszcze przez wieki traktowany był jako własność jego zabitego przez Turków krewniaka, Ludwika II, i przechowywany na terenie Węgier właśnie. Odkrycie rzeczywistego przeznaczenia zbroi otworzyło drogę do wspomnianej tu decyzji politycznej, do realizacji której doszło 17 II 2021 r. podczas odbywającego się w Krakowie szczytu państw Grupy Wyszehradzkiej. Od tej pory ów szczególnej wagi zabytek stanowi część kolekcji Zamku Królewskiego na Wawelu; zob. więcej: K. J. Czyżewski, R. Ochęduszek, *Zbroja młodzieńcza Zygmunta Augusta w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu*, Kraków 2022.

⁴ Za przykład niech posłuży tutaj zorganizowany przed samorząd Lublina Kongres Dwóch Unii – Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej, którego książkowym upamiętnieniem stała się publikacja: *450 lat Unii Lubelskiej. Kongres Dwóch Unii – Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej*, red. K. Czerlunczakiewicz, H. Mącik, M. Trzewik, Lublin 2020.

na polsko-litewskim tronie, jaki przed rokiem, wraz z piętnaściorgiem autorów – znawcami doby wczesnonowożytnej, doprowadzić udało się nam do szczęśliwej realizacji⁵. W książce tej, choć w zamyśle swym skupionej na postaci syna Bony i wiążących się z nim inicjatywach kulturalnych, pokazać zdołano – jak wierzę – znacznie więcej niż to, co sugeruje tytuł. Poprzez zaproponowane w niej rozważania zyskał mianowicie Czytelnik wgląd w szeroko rozumianą dobą renesansu, o tak trudnej wszak do przecenienia wadze, a zaproszony do zadumy nad poszczególnymi podjętymi przez badaczy zagadnieniami miał on sposobność zetknąć się z całą różnorodnością istotnych dla epoki kwestii, poczynawszy od żywo rozwijającej się nad Wisłą reformacji po odkrycia geograficzne wieku XVI czy ówczesne zjawisko kolekcjonowania sztuki.

Wskazana publikacja, mająca swój punkt dojścia w śmierci króla (ostatnie z pomieszczonych w niej tekstów dotyczą poświęconych władcy zagranicznych egzekwiów i sygnowanego przezeń testamentu), kontynuację swoją znajduje w tomie niniejszym, stawiającym sobie za cel ukazać rozmaite przejawy „długiego trwania” doby Zygmuntowskiej w rodzimej kulturze różnych epok: od roku 1572 po czasy najnowsze. I tak, wychodząc od kwestii bezpośredniego upamiętnienia zmarłego monarchy, podjęty został w pierwszej z zamieszczonych rozpraw, autorstwa Barbary Milewskiej-Ważbińskiej, temat łacińskich funeraliów Zygmunta Augusta oraz jego wyłaniającego się z nich wizerunku. Pytanie o ewentualne powstałe ku czci Jagiellona treny pióra Macieja Strykowskiego stawia z kolei w drugim z tekstów Aleksandra Oszczyda. Sformułowaną przez siebie hipotezę wstępną w tym zakresie usiłuje zweryfikować, biorąc pod uwagę dostępne dziś przesłanki. Kolejne dwie dysertacje tyczą się czasów baroku, naświetlając proces kształtowania się pozytywnej legendy Zygmunta Augusta, która swe ugruntowanie znajdzie w trudnym dla narodu okresie zaborów. Mariola Jarczykowa kwestię tę kreśli z punktu widzenia propagandy rodu Radziwiłłów, Michał Kuran – biorąc pod uwagę szerokie spektrum utworów literackich z epoki, a głównym przedmiotem jego dociekań staje się, dość szybko powiązana z dobą Zygmuntowską, a zaczerpnięta z antyku idea *aetas aurea*.

Temat dawno minionej wielkości kraju, jaką wyobrażać będzie przez lata syn Bony, w kontekście traczonej na dekady niepodległości podejmują Piotr Kąkol, badacz dramatycznej twórczości Józefa Wybickiego, i Igor Barkowski, w studium swym proponujący nowe, polemiczne względem dotychczasowych, spojrzenie na tom *Śpiewów historycznych* Juliana Ursyna Niemcewicza. Zabraknąć nie mogło w przygotowywanej przez nas publikacji także rozpraw z zakresu dziewiętnastowiecznego powieściopisarstwa, w tym tych uwzględniających dzieło Józefa Ignacego Kraszewskiego czy nie mniej ważne dla ówczesnego sposobu postrzegania rodzimej przeszłości malarstwo historyczne. Pierwsze z zagadnień – na podstawie takich pozycji, jak *Dwie królowe*, *Infantka* czy *Mistrz*

⁵ *Zygmunt II August i kultura jego czasów. W pięćsetlecie urodzin ostatniego Jagiellona na polsko-litewskim tronie*, red. R. Rusnak, Warszawa 2022.

Twardowski – z powodzeniem przybliżyła Barbara Szargot. Marta Kłak-Ambrożkiewicz omawia z kolei, te bardziej i te mniej znane, wizerunki Zygmunta Augusta, jakie wyszły spod ręki słynnego Jana Matejki. Ikonograficzny materiał epoki stanowi też istotny przedmiot rozważań Marty M. Kacprzak, zastanawiającej się nad zakresem dostępnych Stanisławowi Wyspiańskiemu źródeł, gdy ten pisał swój nieukończony dramat na temat ostatniego z Jagiellonów. W rezultacie swoich badań prezentuje ona nigdy dotąd tak szeroko niezakreśloną panoramę „Zygmuntowskich” publikacji, druków zwartych i ciągłych, nieodzowny – jak należy mniemać – punkt wyjścia dla ewentualnych przyszłych dociekań w tej mierze.

Popularność doby renesansu nie maleje w Polsce odrodzonej po czasach niewoli, czego dowodem, zrealizowana z dużym rozmachem, filmowa produkcja Józefa Lejtesa *Barbara Radziwiłłówna* z roku 1936. Tematem swego studium czyni ją, ale i całe powstające w okresie międzywojnia kino historyczne, Michał Pieńkowski. Natomiast kulisy powstania telewizyjnego hitu lat osiemdziesiątych, *Królowej Bony* Janusza Majewskiego, na podstawie dostępnych źródeł filmoznawczych, naświetla Barbara Giza. Zagadnienie powojennej recepcji doby Zygmuntowskiej dopełniają rozprawy Jacka Głazewskiego, ta poświęcona została pisarstwu Pawła Jasienicy (Leona Lecha Beynara), oraz Bogumiły Staniów, która z badawczego punktu widzenia przyjrzała się, wspomagającej nauczanie rodzimej historii, literaturze dla dzieci i młodzieży. Proponowany Czytelnikowi tom wieńczy tekst poświęcony miasteczku, które w sercu jagiellońskiego władcy zajmowało miejsce szczególne – Knyszynowi, oraz tym świadectwom jego w nim obecności, jakie dają się dziś jeszcze odnotować.

Wierzyć wypada mi, że przygotowana z udziałem tak wielu znakomitych autorów pozycja nie tylko w istotny sposób wypełni bibliograficzną lukę, jaka bez wątpienia we wskazanej tu tematyce istnieje, ale też zyska życzliwych odbiorców pośród miłośników rodzimej kultury różnych wieków, z myślą o których książkę tę z troską o jej optymalny kształt staraliśmy się, wspólnie z Redakcją Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, opracować.

Radosław Rusnak

Post mortem. Wizerunek Zygmunta Augusta w łacińskiej literaturze funeralnej

W XVI stuleciu śmierć władcy była ważnym wydarzeniem politycznym, które znajdowało szerokie odzwierciedlenie w literaturze i sztuce. Najbardziej wyrazistą formą upamiętnienia ostatniego Jagiellona na polsko-litewskim tronie, który zmarł 7 lipca 1572 r. w dworze królewskim w Knyszynie niedaleko Białegostoku, jest pomnik nagrobny znajdujący się na Wawelu, który w swym kształcie i wymowie nawiązuje do nagrobka Zygmunta I¹. Wykonawcą monumentu dla Zygmunta Augusta, który jeszcze za życia planował dla siebie marmurowy nagrobek na Wawelu², miał być włoski rzeźbiarz Giovanni Maria Mosca zwany Padovano. Po śmierci króla Anna Jagiellonka powierzyła jednak realizację dzieła florentyńczykowi Santi Gucciemu, który przystąpił do realizacji pomnika³. Do dziś uwagę odwiedzających kaplicę Zygmuntowską przyciąga figuralna rzeźba nagrobna, a zwłaszcza królewska głowa – portretowo wymodelowana przez Gucciego, podkreślająca indywidualne rysy zmarłego monarchy⁴.

Na kartuszu, wykonanym z czerwonego marmuru węgierskiego, umieszczono epitafium, które upamiętnia władcę łacińskimi słowami:

SIGISM[VNDO] AVGVSTO POLONIAR[VM] REGI ET MAGNO
LITVANIAE | AC RELIQVAE SARMATIAE DVCI AC DOMINO. |
PRINCIPI CONSILIIS PROMPTISSIMO, FACTIS LENTISS[IMO] |
MORIBUS PATIENTISS[IMO] VITA BENIGNISS[IMO] | ANNA

¹ Zob. obszerne uwagi oraz dotychczasową literaturę przedmiotu na temat wymowy figury nagrobnej Zygmunta I w: M. Grzęda, *Uwagi o sensie ideowym figury nagrobnej Zygmunta I Starego*, w: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura, P. Szwedo, B. Świadek, M. Walczak, P. Węcowski, Warszawa 2020, s. 100–123.

² A. Fischinger, *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969, s. 51.

³ Ibidem, s. 48–53.

⁴ Ibidem, s. 50; por. też H. i S. Kozakiewiczowie, *Renesans w Polsce*, Warszawa 1976, s. 205–206.

INFANS REGNI POLONIAE FRATRI BENEMERENTI | SVO
SVMPTV POS[VIT] ET SVIS IPSA LACHRYMIS CONSPERSIT⁵.

Inskrypcja rozpoczyna się formułą pozwalającą na identyfikację zmarłego, a z jej końcowych słów wynika, że pomnik wystawiła bratu siostra. Zarówno początkowa, jak i końcowa część napisu pełni przede wszystkim funkcję informacyjną, choć w jego ostatniej partii pojawiają się również elementy laudacyjne (*fratri benemerenti*) i lamentacyjne (*lacrimis conspersit*).

Z literackiego punktu widzenia najciekawsza jest jednak część środkowa, której konstrukcja opiera się na czterech przymiotnikach charakteryzujących zmarłego. Warto je raz jeszcze przytoczyć: *promptissimo*, *lentissimo*, *patientissimo*, *benignissimo*, aby dostrzec, że znalazła tu zastosowanie figura retoryczna homoioteleuton, charakteryzująca się nagromadzeniem wyrazów o takiej samej budowie gramatycznej i takich samych zakończeniach. Podobnie jak inne zabiegi oratorskie, tak i ten wzmacnia siłę perswazji. Zastosowanie superlatywów osadza całą wypowiedź w wysokich rejestrach.

Ciekawa jest również semantyka. Dowiadujemy się, że pomnik wystawiono dla władcy zawsze gotowego do obrad, ale powściągliwego w działaniu. Rady (*conisiliis*) niewątpliwie zestawiono antytetycznie z czynami (*factis*), a gotowość (*promptissimo*) z opieszałością (*lentissimo*), przy czym należy zauważyć, że zwykle to doradzanie wymaga namysłu, a co za tym idzie czynności tej nie powinno się łączyć z pośpiechem, lecz wykonywać ją z rozważą. Warto odnotować, że w łacinie klasycznej przymiotnik *promptus* kojarzono raczej z gotowością do działań wojennych⁶, a nie z obradami, choć na przykład Tytus Liwiusz, charakteryzując Marcjusza Koriolana, zaznaczył, że był on gotów (*promptus*) zarówno do rady, jak i do czynu⁷. Odkładanie działań i opóźnianie ich nie spotykało się natomiast z pozytywną oceną historyografów antycznych.

W dwóch kolejnych członach środkowej partii inskrypcji nagrobnej monarchę przedstawiono jako człowieka niezwykle cierpliwego (*patientissimo*) i życzliwego (*benignissimo*). Przymiotniki te połączono z łacińskimi rzeczownikami *moribus* i *vita*, które przywodzą na myśl antyczne i renesansowe biografie pochwalne traktujące o życiu i obyczajach (*de vita et moribus*) wybitnych postaci⁸.

⁵ „Zygmuntowi Augustowi, królowi Polski i wielkiemu | Litwy, a także pozostałej Sarmacji księciu i panu. | Władcy do rad bardzo chętnemu, do działania najmniej skłonnemu, | z charakteru bardzo cierpliwemu, w życiu niezwykle życzliwemu Anna | infantka Polski bratu zasłużonemu własnym | kosztem wystawiła i sama swymi skropiła łzami”, transkrypcja z zachowaniem oryginalnej pisowni za: *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 8, z. 1: *Katedra krakowska na Wawelu*, wyd. A. Perzanowska, Kraków 2002, s. 102 (tu i dalej, o ile nie zostało zaznaczone inaczej, przekład własny).

⁶ Zob. np. Sen. *Ep.* 33,2: „ad bellum prompta mens”; Caes. *B.Gall.* 3,19: „ad bella [...] promptus est animus”; Nep. *Them.* 1: „in rebus gerendis promptus”; Sall. *Cat.* 42: „manu promptus erat”.

⁷ Liv. 2, 33: „adulescens et consilio et manu promptus”.

⁸ H. Dziechcińska, *Biografia*, w: *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze, Renesans, Barok)*, red. T. Michałowska, przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 95–97.

Tekst inskrypcji odsyła zatem do tradycji pisarstwa biograficznego i w takim kontekście warto go umieścić oraz rozważyć, na ile nakreślony w słowach epitafium obraz zmarłego władcy zgodny jest z renesansową praktyką biograficzną. Dodać warto, że cierpliwość króla została uwzględniona także w treści dewizy znajdującej się na rewersie medalu wybitego w 1571 r. Sentencja ta brzmiała: „DVRVM PACIENTIA FRANGO” („Twardość cierpliwością przełamuję”). Edward Raczyński, komentując te słowa, stwierdził, że odnoszą się one do charakteru monarchy i do całego jego panowania. Cierpliwość króla przeradzała się, jego zdaniem, w słabość i nieumiejętność podejmowania decyzji, między innymi w sprawach religii⁹.

Hanna Dziechcińska zauważyła, że biografistyka humanistyczna tym różni się w od moralizatorskich żywotów średniowiecza, że:

zmierza do podkreślenia indywidualnych cech bohatera oraz sławienia jego cnót stawianych jako przykład godny naśladowania. Złożyło się na to wiele czynników, zaś w sposób najbardziej bezpośredni oddziałał tu kult indywidualności i potrzeba „sławy” jako rozgłosu zdobytego osobiście, własnym zasługami¹⁰.

Należałoby nadmienić, że już sama tematyka funeralna współgrała z renesansową biografią panegiryczną, gdyż implikowała zwykle pochwałę¹¹. Ponadto w dobie renesansu twórcy starali się nie utracić z pola widzenia panującego jako zwykłego śmiertelnika. Dlatego między innymi upamiętniając zmarłych władców, łączyli wątki związane tak z życiem prywatnym, jak i publicznym¹². Na łacińskie utwory powstałe po śmierci Zygmunta Augusta warto więc patrzeć nie tylko przez pryzmat wydarzeń historycznych, lecz także zwrócić uwagę na zawartą w nich charakterystykę zmarłego. Zgodnie z renesansową praktyką biograficzną tekst inskrypcji na nagrobku Zygmunta Augusta podkreśla osobowość i charakter króla, a także kieruje uwagę odbiorcy na te cechy, które miały wpływ na podejmowane przez niego decyzje. Z cytowanych wyżej słów wyłania się władca, który pozostawał w stanie gotowości do rozstrzygania różnych kwestii, ale z ostrożnością zabierał się do czynów. Król jawi się także jako człowiek cierpliwy i życzliwy. W pierwszych dwóch członach środkowej partii inskrypcji nagrobnej ujęto publiczny wizerunek władcy, w trzecim i czwartym naszkicowano jego portret prywatny. Warto zauważyć, że akcentując cechy indywidualne

⁹ E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą: poczynszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. 1, Wrocław 1838, s. 100; por. K. Gołąbek, *Zygmunt August we wspomnieniu Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”*, w: *Ecclesia – regnum – fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. S. Gawlas, K. Gołąbek, M. Janicki, R. Michalowski, M. Piber-Zbieranowska, P. Węcowski, Warszawa 2014, s. 287–295.

¹⁰ H. Dziechcińska, *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627 (kierunki i odmiany)*, Wrocław 1971, s. 12.

¹¹ Ibidem, s. 17.

¹² T. Jakimowicz, *Temat historyczny w sztuce ostatnich Jagiellonów*, Warszawa–Poznań 1985, s. 113.

zmarłego, podkreślono jego wyjątkowość i niepowtarzalność, a takie ujmowanie sylwetki bohatera wyróżnia właśnie biografistykę renesansową¹³.

Trzeba wspomnieć, że wśród insygniów grobowych ostatniego Jagiellona znajdują się tabliczki inskrypcyjne: jedna przeznaczona była do wnętrza trumny, druga przytwierdzona została do cynowego sarkofagu. Autorem łacińskiego tekstu zapisanego na drugiej z nich był Andrzej Patrycy Nidecki¹⁴. Marek Janicki przypuszcza, że znakomity filolog ułożył również tekst umieszczony na tabliczce trumiennej¹⁵. Może on być także autorem cytowanego wyżej epitafium. Do takiego wniosku skłania porównanie tekstów z tabliczek i z pomnika.

Na tabliczce na sarkofagu przeczytać można między innymi następującą charakterystykę zmarłego: „PRINCEPS CONSILIO QUAM FACTO PROMPTIOR, UTROQUE ETIAM SUPRA FORTUNAM MITIOR, TOTUS INDUSTRIUS, PATIENS, LENTUS, BENIGNUS”¹⁶ („Władca bardziej skory do rady niż do czynu, w jednym i drugim także ponad stan łagodniejszy, cały gorliwy, cierpliwy, nierychliwy, życzliwy”). Z inskrypcji znajdującej się na trumnie można się natomiast dowiedzieć, że świat podziwiał rozagę króla („CUIUS PRUDENTIAM ORBIS ADMIRATUS EST”), że był on łagodny, uprzejmy, cierpliwy, sprawiedliwy i łaskawy („MANSUETUS, COMIS, PATIENS, IUSTUS ET CLEMENS”), że umiał łagodzić sprawy związane z pokojem i wojną oraz uśmierzać niesnaski wewnętrzne („PACIS, BELLI ET DOMESTICORUM DISSIDIORUM MODERATOR”) ¹⁷. Wszystkie trzy teksty dostarczają zatem podobnej charakterystyki władcy, wyrażonej w języku łacińskim przez te same przymiotniki: *patiens* (cierpliwy), *promptus* (gotowy), *mitis* (łagodny), *lentus* (nierychliwy), *benignus* (życzliwy), a ponadto zawierają analogiczne przeciwstawienie czynów doradczaniu.

Wizerunek ten można zestawzić z charakterystyką Zygmunta Augusta znaną z pism dawnych historyków¹⁸. Dla przykładu Stanisław Orzechowski w *Annales* wymienia dwie zalety i dwie wady króla:

Virtutes enim illae duae divinae et egregiae in hoc Rege ferebantur esse. Primo, patientia incredibilis, deinde clementia. [...] Sed illa etiam duo ex contrario

¹³ P. Burke, *Individuality and Biography in the Renaissance*, „The European Legacy” 2, 1997, nr 8, s. 1372–1382.

¹⁴ M. Janicki, *Tabliczki trumienne i epitafia na sarkofagach królewskich (1519–1596)*, „Studia Waweliana” 8, 1999, s. 156.

¹⁵ Ibidem, s. 157.

¹⁶ Ibidem, s. 159; zob. też *Corpus Inscriptionum Poloniae*, s. 101; Ś. Orzelski, *Interregni Poloniae libri octo (1572–1576)*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917, s. 170.

¹⁷ M. Janicki, op. cit., s. 158. Tu również odesłanie do innych przekazów tekstu.

¹⁸ Por. S. Cynarski, *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 210–213; zob. też *Kronika Marcina Bielskiego*, t. 2, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856, s. 1220–1221, gdzie można przeczytać, że król był „mądry, rozsądny i wielkimi dary od Boga obdarzony”, ale że „się strzegł wojennej prace a skłaniał się do pokoju”.

opponebantur his virtutibus vitia, quorum unum fuit, perpetua in eadem sententia permansio, alterum vero privati consilii quam publici maior ratio¹⁹.

Omawiając staropolską narrację historyczno-biograficzną, Dziechcińska zwróciła uwagę na powyższą charakterystykę króla i podkreśliła, że w *Annales*:

wyraźnie dochodzi do głosu osobowość i indywidualność osoby portretowanej, w polu uwagi znajdują się nie tylko „czyny”, ale również cechy charakteru, przy czym podkreślić należy, że w budowie biografii pełnią one odmienną rolę niż w ujęciach panegiryczno-pochwalnych, gdzie cnoty [...] są czynnikiem dominującym i organizującym całość materiału fabularnego²⁰.

Cechy osobowościowe ostatniego Jagiellona, które uwypuklone zostały w tekstach inskrypcyjnych i w dziełach historycznych, znalazły swe odbicie również w wypowiedziach *stricte* literackich. Wiele miejsca panującemu poświęcił w swych wierszach Piotr Rojzjusz, choć, jak dowodzi Teresa Szostek, nadał mu „różne oblicza”²¹. Tematem kilku jego żartobliwych epigramatów, poprzedzonych podtytułem *De crastino regio*²², jest skłonność ostatniego Jagiellona do prokrastynacji. W jednym z wierszy odnaleźć można takie słowa:

Cras loqueris semper, cum quid te poscimus; aures
Iam fessas aulae satis illud habet.
Quod tibi multiplicat nobisque negotia, missum
Fac cras, incipias dicere, rex, hodie²³.

Badacze przypuszczają²⁴, że aluzję do opieszałości króla zawarł również Jan Kochanowski w następujących słowach elegii III 2, 13: „Qui volet, observet cunctantum limina regum” („Kto chce, niechaj się tłoczy w gnuśnych królów progi”: w. 13)²⁵.

¹⁹ „Dwie zaś zalety wspaniałe i wyjątkowe miał podobno ten król. Po pierwsze była to niewiarygodna cierpliwość, a po drugie łaskawość. [...] Ale na zasadzie przeciwieństwa zaletom tym odpowiadały także dwie wady, z których jedną było uporczywe trwanie przy tym samym zdaniu, drugą zaś przypisywanie większego znaczenia prywatnym planom, niż publicznym”, cyt. za: *Annales Stanislai Orichovii Okszii*, wyd. T. Działyński, J. K. Żupański, Poseniae 1854, s. 14.

²⁰ H. Dziechcińska, *Bibliografia staropolska*, s. 60.

²¹ T. Szostek, *Różne oblicza króla, ostatniego z rodu Jagiellonów*, „Classica Wratislaviensia” 28, 2008, s. 114.

²² Por. J. Malinowska, *Twórczość poetycka Piotra Roizjusza 1506–1571. Studium historyczno-literackie*, Lublin 2001, s. 51.

²³ „Zawsze mówisz ‘jutro’, gdy o coś cię prosimy; uszy pałacu już zbytnio to męczy. To ‘jutro’, co mnoży obowiązki dla ciebie i dla nas, odeślij, zacznij mówić, królu, ‘dziś’”, cyt. za: *Petri Royzii Aurei Alagnicensis Carmina. Pars II: Carmina minora continens*, wyd. B. Kruczkiewicz, Cracoviae 1900, s. 23.

²⁴ J. Kochanowski, *Carmina Latina. Poezja łacińska*, cz. 3: Komentarz, oprac. Z. Głombiowska, Gdańsk 2013, s. 576–577; por. też J. Pelc, *Kochanowski: szczyt renesansu w literaturze polskiej*, Warszawa 2001, s. 169.

²⁵ Cyt. w uproszczonej grafii za: J. Kochanowski, *Carmina Latina. Poezja łacińska*, cz. 1: Fototypia i transkrypcja, wyd. i wstęp Z. Głombiowska, Gdańsk 2008, s. 61. Przekład Leopolda Staffa za: J. Kochanowski, *Z łacińska śpiewa Słowian Muza*, Warszawa 1982, s. 92.

Swoistą kontynuacją cytowanych wyżej wypowiedzi, akcentujących pewne cechy osobowości tego władcy, stała się literatura funeralna. Autorzy utworów napisanych już po śmierci ostatniego Jagiellona, chcąc uchwycić indywidualne rysy jego charakteru, również dostrzegali jego „dojutrkowość”.

W jednym z rękopisów pod przekazem tekstu znajdującego się na tabliczce trumiennej Zygmunta Augusta można przeczytać następujące słowa:

Fuit hic
Pacis amans, patiens et paulo lentior, unde
Cras ex more semper in ore fuit²⁶.

Jest to nieco zmieniony cytat z opublikowanego już po śmierci monarchy epigramatu o charakterze biograficznym. Utwór ten, autorstwa Andrzeja Trzecieckiego, znalazł się w wydaniu *Vitae regum Polonorum* Klemensa Janicjusza z 1573 r.:

Aetatis nono diademate cingitur anno
Augustus, salvo cuncta regente patre.
Quadraginta tribus post regno praefuit annis
Divini praestans dotibus ingenii,
Pacis amans, patiens, et paulo lentior, unde
Cras ex more frequens eius in ore fuit.
Adicit imperio Rigam et Curlandica rura
Multaque Livonum fortia castra soli,
Intulit et Mosco clades, ubi capta Polocka
Insigni per eum proditione fuit.
Unio Litvanos inter facta atque Polonos
Illius est certe non levidense decus
Et quod in integrum, quaecumque ablata fuere
Ius contra et leges, omnia restituit.
E tribus haud ullam cum prolem uxoribus ille
Susciperet, tandem tabe peresus obit.
Tres ideo lugent orbatae fratre sorores
Haec Iagelloniae tristia damna domus,
Brunsvigae princeps Sophia Annaque virgo tuique
Consors, Suecorum rex, Catharina tori²⁷.

²⁶ „Był on miłujący pokój, cierpliwy i trochę zbyt powolny, / skąd zgodnie ze swym zwyczajem miał na ustach zawsze ‘jutro’”, cyt. za: *Pamiętnik krakowski nauk i sztuk pięknych*, t. 1, z. 3, Kraków 1830, s. 74–75. Jak pisze Janicki, tekst ten wykazuje podobieństwo do fragmentu znajdującego się w rękopisie ze zbiorów Biblioteki Branickich w Suchej: AGAD, sygn. 36^a/50; zob. M. Janicki, op. cit., s. 158.

²⁷ „Dziewięć lat mając przywdział koronę August jeszcze za życia i panowania ojca. Potem 43 lata rządził królestwem, odznaczając się wielkimi zaletami boskiego umysłu, miłujący pokój, cierpliwy i trochę zbyt powolny, wskutek czego na ustach jego pojawiał się często wyraz »jutro«. Dołącza do królestwa Rygę i kurlandzkie ziemie, i wiele warownych grodów inflanckich, zadał Moskalowi klęskę, kiedy ten nikczemną zdradą wziął Połock. Unia zawarta między Litwinami i Polakami jego jest dziełem niemałej wagi, jak również to, że przywrócił Koronie dobra królewskie, zabrane wbrew prawom i ustawom. Z trzech małżonek żadnego

Nietrudno zauważyć, że część środkową tego epigramatu biograficznego zajmuje charakterystyka króla. Autor przedstawia Zygmunta Augusta jako władcę obdarzonego zaletami umysłu, nastawionego pokojowo, cierpliwego, ale jednocześnie powolnego i odkładającego na następny dzień to, co powinien zrobić od razu. W wierszu pojawiają się przymiotniki *patiens* i *lentus*, które towarzyszyły charakterystyce króla zawartej w tekstach inskrypcyjnych.

Jednym z przejawów nurtu biograficznego literatury renesansowej było ujmowanie życiorysów w cykle poetyckie²⁸. Do tego trendu należy wspomniany cykl *Vitae regum Polonorum* Janicjusza oraz stanowiący jego uzupełnienie, cytowany wyżej epigramat Trzecieskiego. Dystychy poświęcone polskim królom znalazły się również w dziełku *Odae III ad [...] Ioannem Zamoscium Regni Poloniae cancellarium* Andrzeja Schoena (Andreas Schoneus). Tytułowe trzy ody w dedykowanym Janowi Zamojskiemu tomiku uzupełnione zostały o epigramaty. Zygmunt August, wuj zasiadającego wówczas od niedawna na tronie Zygmunta III Wazy, przedstawiony został tu jako władca łagodny i ugodowy: „Augustus pacem coluit, Rex mitis in omnes, / Et facilis, pacans omnia consilio” („August czcił pokój, król łagodny wobec wszystkich / i dostępny, kojący wszystko radą”)²⁹. Podobny ton pobrzmiewa w polskojęzycznych parafrazach *Vitae regum Polonorum* Janicjusza, publikowanych w latach późniejszych. Sebastian Fabian Klonowic w *Pamiętniku książąt i królów polskich* pisze: „Zygmunt August spokojny, niekwapny, cierpliwy, / Do jutra rad odkładał, jednak sprawiedliwy”³⁰. Łaciński monostych, który znajduje się w wydaniu *Pamiętnika* z końca XVI w., brzmi z kolei: „AUGUSTUS paci natus studiisque togatis”³¹ („August urodzony dla pokoju i zajęć cywilnych”). Wierszowane łacińskie życiorysy królów Janicjusza zamieszczono także w opatrzonym drzeworytami druku *Ikones książąt i królów polskich* Jana Głuchowskiego. Tym razem utwór poświęcony Zygmuntowi Augustowi podpisał Andrzej Lechowicz (Andreas Loeaechius Scotus). W epigramie autor podkreślił zwycięstwo króla nad Moskwą oraz zjednoczenie mieszkańców Sarmacji, Litwy i Prus, a następnie tak go scharakteryzował: „Pacis amans, sapiens, promptus ad arma vigil”³² („Miłośnik pokoju, roztropny, gotowy do walki wartownik”). W wersji tym widoczny

nie mając potomstwa, umarł zżarty chorobą. Trzy siostry osierocone przez brata oplakują tę dotkliwą stratę, jaką poniósł dom Jagiellonów: księżna brunświcka Zofia, Anna dziewczica i twego łoża, królu Szwecji, towarzysza Katarzyna”, cyt. za: A. Trzecieski, *Carmina. Wiersze łacińskie*, oprac. i przeł. J. Krókowski, Wrocław 1958, s. [203]–[204] (wszystkie dalsze cytaty z utworów Trzecieskiego i przekłady pochodzą z tego wydania).

²⁸ M. Cytowska, *Nowe uwagi o „Żywotach Królów Polskich” Klemensa Janickiego*, w: *Europejskie związki literatury polskiej*, red. J. Z. Jakubowski, J. Kulczycka-Saloni, Z. Libera, Warszawa 1969, s. 77–88.

²⁹ A. Schoneus, *Odae III ad [...] Ioannem Zamoscium Regni Poloniae cancellarium*, Cracoviae: in officina Lazari, 1588, k. B₂v.

³⁰ *Pamiętnik książąt i królów polskich Sebastiana Fabiana Klonowica*, [s.l., s.n.], k. b.

³¹ Ibidem, k. b₂.

³² J. Głuchowski, *Ikones książąt i królów polskich*, Kraków: w drukarni Łazarzowej, 1605, s. 92.

jest wpływ frazeologii Trzecieckiego, choć Loeaechius, wykorzystując ten sam przymiotnik *promptus*, postrzega króla jako człowieka skłonnego do czynu zbrojnego. Warto zestawić wspomniane źródła, w których uwzględniono rysy charakterologiczne ostatniego władcy z dynastii jagiellońskiej, z wypowiedziami powstałymi bezpośrednio po jego śmierci. Analiza wyrosłych z ducha humanizmu utworów literackich, przede wszystkim łacińskich, pozwoli ocenić ich związek z renesansową biografią pochwalną.

W wydanym w 1574 r. w Krakowie druku *In funere [...] Sigismundi Augusti Poloniae regis*, oprócz łacińskiej oracji Jana Dymitra Solikowskiego, sekretarza Zygmunta Augusta, zawarto wiersze Andrzeja Trzecieckiego oraz epigramat humanisty francuskiego Jacoba Heliasa. Na stronie tytułowej liczącej 39 kart publikacji znalazła się kompozycja, która wykazuje podobieństwo do przedstawień typu *icones*³³. Jest to drzeworyt z półpostaciowym portretem monarchy w zbroi z insygniami królewskimi. Wizerunkowi towarzyszy łaciński epigramat, w którym zmarły zabiera głos i życzy Sarmacji, aby cieszyła się zawsze wolnością, a każdy obywatel otrzymał to, na co zasłużył. Na odwrocie strony tytułowej znajduje się natomiast stemmat z przedstawieniem orla z wplecionymi inicjałami Zygmunta Augusta. Łaciński epigramat *Ad inclytam Lachiam* został podpisany przez Andrzeja Trzecieckiego. W wierszu wspomina się króla oraz poleca lekturę dedykowanej zmarłemu mowy Solikowskiego.

Samą orację sekretarza królewskiego kilkakrotnie przedrukowywano³⁴. Omówił ją dokładnie Edmund Kotarski³⁵, który zaznaczył, że Solikowski wymienił szereg zalet króla, takich jak roztropność (*sapientia*), umiarkowanie (*temperantia*), sprawiedliwość (*aequitas*), a także zwrócił uwagę na jego znajomość języków obcych oraz hojność. Należałoby jeszcze podkreślić, że mówca wspominał wprawdzie o opieszałości władcy (*cunctatio*), ale usprawiedliwiał go, twierdząc, że w okolicznościach, w których ten się znajdował, trudno było postępować inaczej bez szkody dla bezpieczeństwa publicznego³⁶.

Część poetycką publikacji *In funere [...] Sigismundi Augusti* rozpoczyna krótki wiersz Jacoba Heliasa *In obitum Sigismundi Poloniae regis carmen*, w którym również padają słowa służące charakterystyce króla: „Qui musas coluit, pacemque et prisca deorum / Sacra pius tenuit funeris usque diem” („Czcil muzy, pokój

³³ J. D. Solikowski, *In funere [...] Sigismundi Augusti Poloniae regis [...] oratio*, Cracouiae: in officina Nicolai Scharfenberger, 1574.

³⁴ Zob. np. przedruk w: M. Kromer, *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Coloniae Agrippinae: in officina Birckmannica, 1589, s. 701–720; zob. też M. Junius, *Orationum ex historicis tam veteribus, quam recentioribus in eloquentiae studiosorum gratiam*, Argentinae: impensis Lasari Zetneri, 1598, s. 111–147; H. Kirchner, *Superioris aevi imperatorum, regum, electorum, ducum ac principum heroum curricula orationibus ac elogiis clarissimorum virorum comprehensa*, Marpurgi: Paulus Egenolphus, 1609, s. 160–211.

³⁵ E. Kotarski, *Publicystyka Jana Dymitra Solikowskiego*, Toruń 1970, s. 116–119; por. też M. Kosman, *Zygmunt August w opinii współczesnych i potomnych*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1982, nr 19, s. 35–36; por. też S. Cynarski, op. cit., s. 210.

³⁶ J. D. Solikowski, op. cit., k. G₃v.

i tradycyjne święte / obrzędy religijne aż do dnia śmierci”)³⁷. Utwór ten stanowi zarazem krótkie podsumowanie tego, co Solikowski zawarł w swojej oracji.

W tomiku znalazły się ponadto inne utwory Trzecieckiego, na które należałoby zwrócić baczniejszą uwagę. Pierwszym z nich jest *Epicedion serenissimi principis Domini Sigismundi Augusti*. Stefan Zabłocki odnalazł w tym wierszu, napisanym w formie elegii, cechy bukoliki funeralnej, która była dość rozpowszechnioną w dobie renesansu odmianą poezji pośmiertnej³⁸. O takiej przynależności gatunkowej może świadczyć często obecny w bukolikach refren, w tym przypadku wzywający ludy Sarmacji do opłakiwania zmarłego. Już wcześniej Trzeciecki posłużył się podobnym powtórzeniem w epicedium poświęconym Janowi Łaskiemu³⁹. W wierszu dołączonym do oracji Solikowskiego refren rozdziela poszczególne człony przemyślanej kompozycji. W skierowanej do króla apostrofie od razu na wstępie pojawiają się słowa, które służą charakterystyce zmarłego:

Ergo iaces, patriae rex o mitissime nostrae,
Auguste, ante diem morte perempte iaces.
Nec diadema tuos, neque fors tibi protulit annos
Regia, sed nec opes iudiciumque grave.
Nil tua te probitas, nil te sapientia iuvit,
Cuncti mortales quam tribuere tibi.
Ingenii dotes mors implacabilis hausit
Corporis et vires imperiumque tulit.
Eripuit manibus sceptrum capitique coronam
Et rubigo ensem pascitur atra tuum
(w. 1–10)⁴⁰.

Ocena charakteru pojawia się już w pierwszym wersie, w którym poeta użył nacechowanego pozytywnie przymiotnika *mitissime* (najłagodniejszy). Dowodził dalej, że władcy nie pomogą w ucieczce przed śmiercią takie cechy jego umysłu, jak silne poczucie sprawiedliwości, prawość i roztropność (*iudicium grave, probitas, sapientia*). Charakterystykę wzmacnia refren podkreślający łagodność króla: „Sarmatiae populi, quos rex mitissimus ille / Deseruit, regis morte dolete mei” („Ludy Sarmacji, które opuścił ten najłagodniejszy król, opłakujcie śmierć mego króla”). Śmierć pozbawiła Zygmunta tak sił fizycznych (*corporis vires*), jak zalet duchowych (*ingenii dotes*).

³⁷ Ibidem, k. I 2v.

³⁸ S. Zabłocki, *Polsko-łacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 192–193.

³⁹ Ibidem, s. 190–191.

⁴⁰ „Leżysz więc w grobie, najłagodniejszy królu naszej ojczyzny, Auguście, przedwcześnie przez śmierć nam zabrany. Ani korona, ani królewski stan nie przedłużyły ci lat żywota, ani potęgą i mądrość głęboka. Nic nie pomogła ci twoja szlachetność, nic rozum, który ci wszyscy zgodnie przyznawali. Śmierć nieubłagana pochłonęła dary umysłu, zabrała siły ciała i królewską władzę, berło z rąk ci wydarła i koronę strąciła z głowy, a czarna rdza żżera twój miecz”.

W następnej części utworu poeta kreśli niebezpieczeństwa grożące osieroconemu krajowi, a po kolejnym refrenie stara się odpowiedzieć na pytanie, dlaczego król powinien dłużej żyć i panować:

Quare? Nam victus tibi erat moderatio, causa
 Quae longae vitae debuit esse tuae.
 Vis plus ut dicam? Meruit patientia summa,
 Servata extremum mortis adusque diem
 (w. 31–34)⁴¹.

Autor lamentacji znajduje pewne pocieszenie w tym, że ciało wprawdzie nie, ale pozostają dobre uczynki. Wiersz kończy powtórne opłakiwanie zmarłego.

Kolejnym zawartym w omawianym tomie utworem poetyckim Trzecieckiego jest elegia poprzedzona tytułem *Rex mortuus ad subditos*, w której zmarły król przemawia do swych poddanych. Władca pociesza ich, dziękując tym, którzy płaczą, choć jak przyznaje, nie byli przez niego należycie gratyfikowani. Wspomina krytyków swoich obyczajów i czynów: „Insultant reliqui, lacerant et dentibus atris / Me moresque meos et mea facta notant” („Wszyscy inni źle o mnie mówią, szarpią me imię i sławę czarnym zębem zawiści i krytykują to, czego dokonywałem”). Król żali się, że ci, których wcześniej obdarował, wytykają mu teraz opieszałość i niechęć do wojny („tardus bellumque perosus”). On tymczasem zawsze dążył gorliwie do pojednania („Et pacis semper quod studiosus eram”). Kolejne wersy stanowią wypowiedzianą przez władcę pochwałę pokoju. Znalazła tu zastosowanie figura poliptoton. Słowa *pax*, *pacis*, *pace* powtórzone są kilkakrotnie w wersach 14–17 elegii. Monarcha tłumaczy, że mimo sprzyjaniu ideom pacyfistycznym, gdy zaszła taka potrzeba, brał udział w walkach. Podkreśla także swój sukces, jakim była unia lubelska: „Sauromatae, Litavi, Prussi sunt corpus in unum / Ingenio iuncti consilioque meo” („Sarmaci, Litwini i Prusacy dzięki moim staraniom połączyli się w jedno ciało”). Zmarły mówi wprawdzie, że wytykano mu wady, ale czyniono to w sposób niekonsekwentny: „Iam me profusum, iam me voluere tenacem” („Zarzucano mi rozrzutność, to znowu skąpstwo”). Jego odpowiedzią na krytykę jest atak na chciwość otaczających go ludzi. Król wzywa na koniec do umiławania cnoty. Aby to uwypuklić, autor wprowadza ponownie poliptoton w wersach 41–48, w których żongluje słowem *virtus*.

W następnej elegii Trzecieckiego *Ad Henricum successorem* zmarły król zwraca się do swojego następcy Henryka z apelem o sprawowanie dobrych i sprawiedliwych rządów. Poetycką część druku kończy łaciński wiersz *Eidem supremum vale* pióra tego samego poety. Wcześniej zamieszczono dwa epigramaty napisane po grecku: *Carmen epitaphion* i *Aliud*. W drugim z nich ponownie pojawia się

⁴¹ „Bo prowadziłeś umiarkowany tryb życia, co winno ci było zapewnić długi wiek. Chcesz, żebym więcej jeszcze powiedział? Zasłużyłeś sobie na to przez największą cierpliwość, jaką zachowałeś aż do ostatniego dnia życia”.

charakterystyka króla. Mowa jest o tym, że Zygmunt August miłował pokój, ale sprawdził się też jako dowódca wojskowy.

Innym tomem, w którym rezonuje biografia humanistyczna, jest wydana w Neapolu książka o podobnym, co poprzednia, tytule: *In funere Sigismundi Augusti regis Poloniae celebrato Neapoli [...] oratio atque praestantium virorum poemata*. Mowie wygłoszonej przez późniejszego kanonika płockiego i wrocławskiego Jana Żołczyńskiego (lub Żółcińskiego) do mieszkańców Neapolu podczas uroczystości żałobnych zorganizowanych ku czci Zygmunta Augusta 6 października 1572 r. towarzyszą wiersze. „Chyba żaden król polski – pisał Stanisław Kot – nie znalazł tylu piewców poetyckich u swej trumny, co Zygmunt August w Neapolu”⁴². Wiadomo, że autor oracji żałobnej po odbyciu studiów w Italii i uzyskaniu doktoratu z prawa rzymskiego współpracował z sekretarzem królewskim Stanisławem Kłodzińskim, który był głównym organizatorem ceremonii odbywającej się w neapolitańskim kościele Sant’ Anna dei Lombardi, nazywanym też Santa Maria di Monteoliveto⁴³. W centralnym miejscu świątyni ustawiono katafalk z insygniami polskiego króla⁴⁴. „Každy członek poetyckich akademii przygotował jeden lub kilka wierszy, przystosowanych do żałobnego zdarzenia, i poematy te umieszczono na katafalku” – pisał Kot⁴⁵. Owe łacińskie i włoskie utwory znalazły się w opublikowanym w 1576 r. tomie. Ze względu na brak czcionek nie wydrukowano natomiast powstałych z tej okazji wierszy w języku greckim⁴⁶.

Orację Żołczyńskiego poprzedza dedykacja dla królewicza Zygmunta, syna króla szwedzkiego Jana III, oraz epigramat, którego autorem był pochodzący z Neapolu Giovanni Battista Arcucci (Ioannes Baptista Arcucius)⁴⁷. Inne utwory Neapolitańczyka znalazły się w drugiej części zbioru. Warto dodać, że Arcucci już wcześniej opiewał po łacinie zwycięstwa Zygmunta Augusta nad Moskwą⁴⁸.

W oracji, którą pobieżnie tylko omówił Stanisław Kot⁴⁹, Żołczyński chwali najpierw ród zmarłego monarchy. Dużo miejsca poświęca wysławianiu jego rodziców, aby przejść następnie do narodzin i kwestii wychowania królewicza.

⁴² S. Kot, *Z dziejów propagandy polskiej w wieku XVI. Dyplomaci polscy w Neapolu*, Kraków 1928, s. 14.

⁴³ Ibidem, s. 18–19; por. też J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmuntońskie*, Warszawa 1966, s. 327.

⁴⁴ S. Kot, op. cit., s. 12; J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 327; P. J. Janowski, *Ceremonie żałobne po śmierci ostatnich dwóch Jagiellonów zorganizowane poza granicami Polski*, w: *Zygmunt II August i kultura jego czasów. W pięćsetlecie urodzin ostatniego Jagiellona na polsko-litewskim tronie*, red. R. Rusnak, Warszawa 2022, s. 376–377.

⁴⁵ S. Kot, op. cit., s. 13.

⁴⁶ Ibidem, s. 19.

⁴⁷ Zob. M. Quattrucci, Arcucci Giovanni Battista, w: *Dizionario biografico degli italiani*, t. 4, 1962 <https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-arcucci> (Dizionario-Biografico) (dostęp: 24 IV 2021).

⁴⁸ S. Kot, op. cit., s. 7–8.

⁴⁹ Ibidem, s. 13–14.

Mówca wspomina, że w wieku dziesięciu lat monarcha znał trzy języki obce, to jest łacinę, włoski i niemiecki. Już w wieku chłopięcym cechowały go: umiarkowanie (*moderatio*), rozwaga (*prudencia*), stałość (*constantia*) i powaga (*gravitas*), które to cechy odziedziczył po ojcu⁵⁰. Młodzieniec charakteryzował się też prawością (*dexteritas animi*) i dzielnością (*fortitudo*)⁵¹, a wszystkie te zalety już wkrótce mieli okazję poznać władcy europejscy. Żołczyński wspomina dalej, że król był z natury łagodny, odznaczał się zapobiegliwością i był mądrym doradcą⁵². Z dalszych słów wynika, że miał bystry umysł, w działaniu odznaczał się rozwagą, cieszył się dobrą pamięcią i umiał przemawiać⁵³. Orator opisuje następnie wygląd zewnętrzny króla, przypominając, że był średniego wzrostu, o miłej powierzchowności, eleganckich ruchach, pogodnym obliczu z charakterystycznym orlim nosem, dużymi oczami, że głos miał donośny. Zaznacza, że stroje nosił niezbyt kosztowne, ale schludne, jadł w sposób umiarkowany, lubił muzykę i śpiew oraz charakteryzował się cierpliwością w każdym podejmowanym przez siebie działaniu⁵⁴. Podsumowując swą charakterystykę, Żołczyński stwierdza, że Zygmunt August otrzymał dużo dobrego zarówno od losu, jak i od natury. Na zarzuty, że był zbyt opieszły (*tardior*), autor mowy odpowiada, że jego wstrzeźliwość stanowiła świadectwo dużej rozwagi, gdyż niczego nie postanawiał pośpiesznie i pochopnie, lecz z największym namysłem i uwagą („*summo consilio et animadversione*”)⁵⁵.

W kolejnej poetyckiej części dzieła umieszczono, o czym już wspominało, utwory łacińskie i włoskie. Kot określił je jako konwencjonalne, choć przyznał, że są stylistycznie poprawne, a także uwzględniają polskie realia historyczne i geograficzne⁵⁶. Poniżej omówione zostaną wiersze autorów pochodzących z Rzeczypospolitej, a szczególna uwaga skierowana na zawartą w nich charakterystykę króla.

Pierwszym twórcą, którego utwory poetyckie zamieszczono w tomie na k. 26–27v, jest Stanisław Kłodziński (Stanislaus Clodinius), autor wiersza *Elegia*. Ten wykształcony w Italii dyplomata od 1569 r. rezydował w Neapolu, gdzie na polecenie Zygmunta Augusta zajmował się jego finansami oraz dyplomacją⁵⁷. W utworze skierowanym do swego zmarłego mocodawcy autor stwierdza, że czas, który minął od jego śmierci, nie tylko nie zmniejszył bólu, lecz nawet go wzmógł. Poetę gnębi tęsknota za zmarłym, który był dla niego kotwicą i drogowskazem. Z jednej strony przedstawia władcę

⁵⁰ J. Żołczyński, *In funere Sigismundi Augusti regis Poloniae celebrato Neapoli [...] oratio atque praestantium virorum poemata*, Neapoli: apud Iosephum Cacchium, [1576], k. 9.

⁵¹ Ibidem, k. 10.

⁵² Ibidem, k. 12–12v.

⁵³ Ibidem, k. 14.

⁵⁴ Ibidem, k. 14v–15.

⁵⁵ Ibidem, k. 18.

⁵⁶ S. Kot, op. cit., s. 15.

⁵⁷ Ibidem, s. 8–12.

jako wojownika, z drugiej zaś jako człowieka sprawiedliwego, utalentowanego i miłującego pokój. Wiersz ma przede wszystkim charakter lamentacyjny⁵⁸. Ten sam autor stworzył też następny utwór. Przybrał on postać napisanego w heksametrach daktylicznych epitafium, w którym autor eksponuje własną osobę jako twórcę pomnika. Ten epigramat inskrypcyjny miał prawdopodobnie zdobić marmurowe popiersie Zygmunta Augusta w kościele Santa Maria di Monteoliveto⁵⁹.

Pozostałe wiersze autorów polskich nie zyskały szczególnego uznania w oczach Kota, który przeprowadza dość powierzchowną ich charakterystykę⁶⁰. Podobną opinię o tych utworach wydał Juliusz Nowak-Dłużewski⁶¹. Mimo surowej oceny znakomitych uczonych warto przyjrzeć się tym łacińskim funeraliom nieco bliżej. Następne dwa epigramaty, skomponowane przez twórcę pochodzącego z Rzeczypospolitej, zamieszczone są na k. 37v. Ich autorem jest Andrzej Sękowski (Secovius). Pierwszy z utworów ma postać wierszowanego napisu nagrobnego, w którym trzy razy powtarza się słowo *pax*. Zmarły nazwany jest „chwałą i pokojem naszej ziemi” („nostri gloria paxque soli”). Autor daje do zrozumienia, że król za życia uosabiał wręcz pokój. Drugi wiersz skierowany został do Polaków (*Ad Polonos*) i ma charakter konsolacyjny.

Umieszczony w omawianym zbiorze epigramat Jana Kołodzkiego (Colucius) to kolejny utwór reprezentujący typ epitafium, w którym zmarły przemawia do przechodnia. Pojawia się w nim następująca autocharakterystyka: „Rex Augustus eram, toto mea gloria caelo / Et rebus gestis et pietate sonat” („Byłem królem Augustem, zewsząd z nieba pobrzmiwa / moja chwała z powodu czynów i pobożności”)⁶². Z kolei Jan Krasiński (Crassinius) opublikował (na k. 49r–50r) elegię żałobną, której nadał przede wszystkim ton lamentacyjny i panegiryczny. Twórca ten należy do bardziej znanych współautorów tomu⁶³. Jego pochwała Zygmunta Augusta zasadza się na anaforycznie budowanych pytaniach retorycznych, rozpoczynających się członem: „Quid iuvat?” („Cóż pomoże?”). Autor konstatuje, że zwycięski i szanowany władca został pokonany przez śmierć: „Victor victricis mortis ab ense perit” („Zwycięzca zginął od miecza zwycięskiej śmierci”)⁶⁴.

⁵⁸ Ibidem, s. 16.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem, s. 16–17.

⁶¹ J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 330.

⁶² J. Żółczyński, op. cit., k. 49.

⁶³ Jan Krasiński, w: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe A–M*, oprac. R. Pollak et al., t. 2, Warszawa 1964, s. 411–412; H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 1, Kraków 1820, s. 211–212. Por. też epitafium Jana Krasińskiego w: S. Starowolski, *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae: in Officina Viduae et Haeredum Francisci Caesarii, 1655, s. 26, oraz obszerniejszy tekst opublikowany przez W. H. Gawareckiego w: *Pamiętnik historyczny płocki*, Warszawa 1828, s. 132–133. Por. też T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, z. 12, Poznań 1890, s. 185–187.

⁶⁴ J. Żółczyński, op. cit., k. 49v.

Młodszy brat Jana Żołczyńskiego, Maciej, oparł natomiast koncept swojego wiersza, znajdującego się na k. 53v–54r, na zestawieniu Zygmunta Augusta ze Słońcem i światłem, którego nagle zabrakło Sarmatom. Nadzieję na spokojną przyszłość wiązać jednak należy z Księżycem, uosabiającym siostrę zmarłego króla – Annę, która z nieba sprowadzić może inne Słońce i przynieść wszystkim złoty wiek. Kolejny epigramat, zamieszczony na k. 54r, wyszedł spod pióra Mateusza Zółtowskiego (Zoltovius). Puentą utworu jest stwierdzenie, że Parki, zabierając Augusta, nie są aż tak srogie, a przeznaczenie tak okrutne, gdyż zmarły jako „Divus Rex” („Ubóstwiony Król”) panuje w niebie.

Następnym polskim autorem, którego utwór znalazł się w zbiorze na k. 56v–57, jest Mikołaj Sękowski (Secovius). Tym razem poeta przywołuje postać Oktawiana Augusta, który zaprowadził w starożytnym Rzymie trwały pokój („pax Augusta”). Idea pokoju przyświecała również królowi, przez którego Polska została osierocona. Sękowski powiada, że władca ten był „optimus ille armis, maximus ille toga” („najlepszy w walce, największy w todze”). W ostatnim dystychu autor potwierdza, że przez wieki nie było innego króla, który mógł pochwalić się takimi sukcesami zarówno w negocjacjach pokojowych, jak i prowadzonych przez siebie wojnach. Pobożność Zygmunta Augusta oraz jego dążenie do zgody zostały wymienione przez Sękowskiego również w zamieszczonym na k. 98r sonecie napisanym w języku włoskim.

Walenty Odorski (Odoricus) stworzył elegię, która jest rozbudowaną prozopopeją. Znalazła się ona na k. 62–63 omawianego zbioru. Autor oddaje głos Ojczyźnie, która twierdzi, że za panowania Zygmunta Augusta była szczęśliwsza od Arabii, lepiej wykształcona od Italii, a teraz wzbudza tylko żal i politowanie. Włożony w usta Sarmacji opis pokojowego panowania zmarłego króla przypomina wizję złotego wieku – ziemia sama przynosiła plony, a wszędzie kwitły lilie i róże. Gościli wtedy w Polsce przybyli z Lacjum – Feb, Pallas i Aonidy, czyli Muzy. Tylko Zygmunt August wiedział bowiem, jak odnaleźć się zarówno w czasach pokoju, jak i wojny: „Et pacis gratas et belli noverat artes, / Et Phoebi et rigidi Martis alumnus erat” („A znał miłe czasu pokoju i wojny sztuki, / Był wychowankiem Feba i twardego Marsa”)⁶⁵. W ostatnim dystychu Sarmacja prosi Boga, aby dał jej króla, który nie dopuści żadnego zła.

Jan Żołczyński jest autorem nie tylko oracji, lecz także rozbudowanej udramatyzowanej elegii zamieszczonej na k. 65v–68r, w której głos zabierają Libitina, Apollo, Muzy, Gracje, Stos pogrzebowy, Polska, Orzeł, Pogoń, Płaczki, Lud, Śmierć, Parthenope, Cyprys z Monteoliveto oraz Kler. Na początku rzymska patronka obrzędów pogrzebowych wzywa Apolla do wzięcia udziału w ceremonii ku czci króla. Apollo wyraża swą zgodę, gdyż Zygmunt August za życia oddawał mu cześć („Phoebo sacros sacravit honores”). Chwali jego ród, a następnie tak charakteryzuje króla: „Ingenio sapiens et facundissimus ore” („Mądry z powodu talentu i wielce wymowny”) oraz: „Pax cui chara

⁶⁵ Ibidem, k. 62v.

fuit, regum veneranda potestas, / Hac gratus populo, gratus et usque Deo” („Drogi był mu pokój i godna czci potęga królów, / Z tego powodu miły był ludowi i samemu Bogu”)⁶⁶. Apollo mówi dalej, że zmarłego cechowała łaskawość (*clementia*).

Libitina zachęca następnie Muzy do uczczenia króla, po czym każda w jednym dystychu przedstawia w formie przepowiedni swoje refleksje. Terpsychora przykładowo nawiązuje do starań Zygmunta Augusta o pokój: „Dum pacis studium in terris atque otia grata, / Sismundus dicent, pacis amator erat” („Dopóki pragnienie pokoju na ziemi i miły spokój, / Będą mówić, że Zygmunt był miłośnikiem pokoju”)⁶⁷. Jako ostatnia wypowiada się Klio: „Dum pax, iustitia et pietas legesque vigeant, / In terris tua Rex fama perennis erit” („Dopóki pokój, sprawiedliwość, pobożność i prawa będą rozkwitać, / Na ziemi twoja, królu, sława będzie wieczna”)⁶⁸. Muzom wtórują Gracje: „Iustitia et pietas, pax religioque sacrata / Florebant cura Rex operaque tua” („Sprawiedliwość i pobożność, pokój i święta wiara / Kwitły pod twoją, królu, opieką i za twym staraniem”)⁶⁹, a podobną opinię o zmarłym wygłasza Stos pogrzebowy: „Augustus bello et pace pater patriae”⁷⁰ („August w czasie wojny i pokoju ojcem ojczyzny”). Jest to wyraźna aluzja do nadawanego wybitnym obywatelom w starożytnym Rzymie tytułu *pater patriae*. Przyznano go między innymi Oktawianowi Augustowi – imiennikowi króla. Warto dodać, że większość kwestii, które poruszone zostają w utworze, ujętych zostaje w formę epigramatyczną, a dodatkowo wypowiedzi Orła i Pogoni mają charakter stemmatów nawiązujących do określonych znaków heraldycznych. Jan Żołczyński jest również autorem dwóch innych epigramatów łacińskich, które wieńczą zbiorek, w tym ostatniego: *In Zoilum*⁷¹.

Widać zatem, że w niemal wszystkich utworach stworzonych przez autorów pochodzących z Polski, a zamieszczonych w omawianym tu neapolitańskim tomie, odnaleźć można fragmenty zawierające charakterystykę Zygmunta Augusta, który przedstawiany jest przede wszystkim jako człowiek wykształcony i miłujący pokój.

Kolejną orację napisaną po śmierci ostatniego władcy z dynastii jagiellońskiej, dedykowaną podkanclerzemu koronnemu Piotrowi Duninowi Wołskiemu, wydał w Bolonii w 1574 r. najmłodszy brat Stanisława Kłodzińskiego, Maciej. W mowie tej, zawartej w tomie *In obitum Sigismundi Augusti Iagellonis Regis Poloniae*, autor nie szczędzi zmarłemu pochwał. Oprócz przedstawienia katalogu zalet króla, takich jak: *iustitia* (sprawiedliwość), *modestia* (skromność), *temperantia* (umiarkowanie), *prudentia* (rozwaga), *clementia* (łaskawość),

⁶⁶ Ibidem, k. 66.

⁶⁷ Ibidem, k. 66v.

⁶⁸ Ibidem, k. 67.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem, k. 101.

mansuetudo (łagodność)⁷², orator zestawia go z Oktawianem Augustem, twierdząc, że princeps zniszczył republikę, a polski władca zapewnił ojczyźnie dobrostan i wolność⁷³. We wspomnianej publikacji zawarto również mowę Macieja Kłodzińskiego witającą Henryka Walezego.

Na końcu tomiku zamieszczono wiersze. Autorem jednego z nich – *In funus Sigismundi Augusti regis Poloniae* – był Dominicus Bialexius (Dominik Bialecki). Ułożone w heksametrach daktylicznych epicedium stanowi dość konwencjonalną pochwałę pośmiertną, wypełnioną aluzjami mitologicznymi. Pojawiają się w nim też odniesienia do wydarzeń historycznych, przede wszystkim do zwycięstw odniesionych przez polskiego króla nad Tatarami i do unii polsko-litewskiej. Poeta krótko charakteryzuje Zygmunta Augusta: „Huic fuit invisum semper genus omne tyranni, / Rexit at hic populos animo, tum iura paterno” („Był mu zawsze nienawistny każdy typ tyra, / A panował nad narodami i prawami z ojcowskim sercem”)⁷⁴. Autorem drugiego utworu poetyckiego, poświęconego tym razem Henrykowi Walezemu, był wspominany już wcześniej Giovanni Battista Arcucci.

Warto odnotować, że w 1574 r. wydano też mowę pogrzebową Mateusza Piskorzewskiego. Autor poprzedził łacińską orację, zadedykowaną biskupowi krakowskiemu i podkanclerzemu koronnemu Franciszkowi Krasińskiemu, konwencjonalnym dystychem znajdującym się na odwrocie karty tytułowej: „Improba mors hominum quid speras perdere vitam? / Augusto, vita cedere, vita fuit” („Niegodziwa śmierci, na co masz nadzieję, gdy niszczysz życie ludzi? / Dla Augusta opuszczenie życia było życiem”)⁷⁵. Obfitujący w pytania retoryczne tekst Piskorzewskiego przybiera postać płomiennej mowy obrończej, w której Zygmunt August przedstawiony jest jako władca wyróżniający się rozumą, kierujący się sprawiedliwością w ustanawianiu i poszanowaniu praw oraz religijnością.

Nowak-Dłużewski zauważył, że śmierć Zygmunta Augusta nie odbiła się tak szerokim echem w poezji, jak zgon jego ojca. Omawiając zbiorek Jana Żołczyńskiego, uczony poddał ostrej krytyce zawarte w nim utwory, wskazując na ich sztampowość. Badacz orzekł, że zalety króla „się z emfazą amplifikuje, choćby się nawet jawnie rozmijały z rzeczywistością”⁷⁶. Jako przykład uczony wskazał pochwałę cnotliwych obyczajów monarchy, znanego, jak pisze, „w całej Europie z rozwiązłego życia”⁷⁷. Zarówno Kot⁷⁸, jak Nowak-Dłużewski⁷⁹ dostrzegli jednak wartość użytkową zbioru, akcentując przede wszystkim jego funkcję propagandową.

⁷² M. Kłodziński, *In obitum Sigismundi Augusti Iagellonis Regis Poloniae [...] oratio*, Bononiae: apud Joannem Roscium 1574, k. G₃–G₄.

⁷³ Ibidem, k. H₂v.

⁷⁴ Ibidem, k. P.

⁷⁵ M. D. Piskorzewski, *Oratio in funere D. Sigismundi Augusti Regis Poloniae*, Cracoviae: in officina Matthaei Siebeneycher, 1574.

⁷⁶ J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 328.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ S. Kot, op. cit., s. 23–24.

⁷⁹ J. Nowak-Dłużewski, op. cit., s. 329.

Dodajmy, że nawet krótki przegląd łacińskich utworów poetyckich powstałych po śmierci ostatniego Jagiellona pozwala dostrzec, że wyrastają one z ducha dojrzalego renesansu. Autorzy nie zapożyczają już całych sekwencji od poetów starożytnych i nie kontaminują utworów na zasadzie mozaiki, ale dążą do swego rodzaju oryginalności, wykorzystując pojemność gatunkową epigramatów żałobnych. O ile w oracjach zauważalny jest wpływ nie tylko antycznej, lecz także nowożytnej teorii retorycznej, o tyle w utworach poetyckich widoczne są zabiegi emulacyjne. Choć w większości omówione wiersze przybierają postać epigramatów funeralnych, to daje się zauważyć pewne ich zróżnicowanie. Niektóre wykazują cechy epitafiów inskrypcyjnych, inne mają charakter elegii. Nie we wszystkich też pojawiają się aluzje mitologiczne czy nawiązania do antyku. W utworze Żołczyńskiego do głosu dochodzi próba modernizacji wiersza żałobnego, który staje się udratyzowaną formą elegijną. We wszystkich utworach wyraźny jest nacisk na eksponowanie indywidualnych rysów zmarłego. Choć cechy te były powtarzane i powielane, podobnie jak wizerunki graficzne, to jednak warto to zjawisko odnotować.

W dyskursie historycznym stuleci XVIII i XIX, a więc w okresie kształtowania się wszelkich kanonów, umieszczano Zygmunta Augusta w gronie władców wybitnych⁸⁰. Marcelli Kosman zauważył, że starano się docenić w ten sposób unikanie przez króla podejmowania pochopnych decyzji politycznych, choć zarzucano mu też brak charakteru i kunktatorstwo⁸¹. Nurt charakterologiczny w ocenie rządów ostatniego Jagiellona nie został do dziś zarzucony. Stanowi on choćby ważny wątek w książce Jerzego Besali *Zygmunt August i jego żony. Studium historyczno-obyczajowe*⁸² oraz w nawiązującym do niej artykule recenzyjnym Przemysława Szpaczyńskiego⁸³. Złożona osobowość króla stała się impulsem dla przygotowanej przez Katarzynę Gołąbek edycji rękopiśmiennej noty o Zygmuncie Auguście, której autorem był Krzysztof Radziwiłł „Piorun”. Monarcha został w tej relacji przedstawiony jako człowiek inteligentny, ale nieufny. Autor relacji podkreśla też, że przejawiał on zamiłowanie do kosztowności⁸⁴. Świadectwem zainteresowania, jakie budzą *vita et mores* ostatniego Jagiellona, mogą być ponadto słowa Anny Sucheni-Grabowskiej zamieszczone we wstępie do wydanej w 1996 r. książki *Zygmunt August – król polski i wielki książę litewski 1520–1562*:

Zygmunt August, „homo politicus” do szpiku kości, żył przede wszystkim problemami państwowymi, ale zarazem był człowiekiem, ‘któremu nic co ludzkie nie było obce’⁸⁵.

⁸⁰ M. Kosman, op. cit., s. 39.

⁸¹ Ibidem, s. 41.

⁸² J. Besala, *Zygmunt August i jego żony. Studium historyczno-obyczajowe*, Poznań 2015.

⁸³ P. Szpaczyński, *Porównanie Zygmunta III z Zygmuntem II Augustem*, „In Gremio. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 12, 2018, s. 261–285.

⁸⁴ K. Gołąbek, op. cit., s. 289–290.

⁸⁵ A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August – król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996, s. 9.

W niniejszym artykule przybliżono kilkanaście łacińskich utworów poetyckich poświęconych Zygmuntowi Augustowi. Ich analiza wskazuje, że autorzy wierszy kładli nacisk na portretowe ujęcie sylwetki króla, uwypuklając jego indywidualne cechy. Uwzględnianie roli władcy jako jednostki potwierdza, że na takie przedstawianie królewskiej sylwetki mogły wywrzeć wpływ tendencje obserwowane przez badaczy w biografiach humanistycznych, w których podkreślano wyróżniające się cechy charakteru opisywanej postaci. Autorzy przytaczanych utworów eksponowali przede wszystkim zalety władcy, choć nie ukrywali też jego słabostek. Wydaje się, że analizowane wiersze stanowią istotny punkt odniesienia dla potwierdzenia tezy o wspomnianym nurcie charakterologicznym w badaniach, a ich uwzględnienie w studiach naukowych posłużyć może głębszej analizie osobowości króla. Lektura tych utworów jest jednak również pomocna w prześledzeniu kształtowania się opinii na temat życia i działalności Zygmunta Augusta oraz do odtworzenia mechanizmów, które doprowadziły do utrwalenia się określonych stereotypów w postrzeganiu ostatniego Jagiellona.

Bibliografia

Teksty źródłowe

- Annales Stanislai Orichovii Okszii*, wyd. T. Działyński, J. K. Żupański, Posnaniae 1854.
- Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 8, z. 1: *Katedra krakowska na Wawelu*, wyd. A. Perzanowska, Kraków 2002.
- Głuchowski J., *Ikones książąt i królów polskich*, Kraków: w drukarni Łazarzowej, 1605.
- Junius M., *Orationum ex historicis tam veteribus, quam recentioribus in eloquentiae studiosorum gratiam*, Argentinae: impensis Lasari Zetzneri, 1598.
- Kirchner H., *Superioris aevi imperatorum, regum, electorum, ducum ac principum heroum curricula orationibus ac elogiis clarissimorum virorum comprehensa*, Marpurgi: Paulus Egenolphus, 1609.
- Kłodziński M., *In obitum Sigismundi Augusti Iagellonis Regis Poloniae [...] oratio*, Bononiae: apud Joannem Roscium, 1574.
- Kochanowski J., *Carmina Latina. Poezja łacińska*, cz. 1: *Fototypia i transkrypcja*, wyd. i wstęp Z. Głombiowska, Gdańsk 2008; cz. 3: *Komentarz*, oprac. Z. Głombiowska, Gdańsk 2013.
- Kochanowski J., *Z łacińska śpiewa Słowian Muza*, przeł. L. Staff, Warszawa 1982.
- Kromer M., *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Coloniae Agrippinae: in officina Birckmannica, 1589.
- Kronika Marcina Bielskiego*, t. 2, wyd. K. J. Turowski, Sanok 1856.
- Orzelski Ś., *Interregni Poloniae libri octo (1572–1576)*, wyd. E. Kuntze, Kraków 1917.
- Pamiętnik książąt i królów polskich Sebastiana Fabiana Klonowica*, [s.l., s.n.].
- Petri Royzii Maurei Alcagnicensis *Carmina. Pars II: Carmina minora continens*, wyd. B. Kruczkiewicz, Cracoviae 1900.
- Piskorzewski M. D., *Oratio in funere D. Sigismundi Augusti Regis Poloniae*, Cracoviae: in officina Matthaei Siebeneycher, 1574.
- Schoneus A., *Odae III ad [...] Joannem Zamoscium Regni Poloniae cancellarium*, Cracoviae: in officina Lazari, 1588.
- Solikowski J. D., *In funere [...] Sigismundi Augusti Poloniae regis [...] oratio*, Cracoviae: in officina Nicolai Scharfenberger, 1574.

Starowolski S., *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae: in Officina Viduae et Haeredum Francisci Caesarii, 1655.

Trzeciecki A., *Carmina. Wiersze łacińskie*, oprac. i przeł. J. Krókowski, Wrocław 1958.

Żołczyński J., *In funere Sigismundi Augusti regis Poloniae celebrato Neapoli [...] oratio atque praestantium virorum poemata*, Neapoli: apud Iosephum Cacchium, [1576].

Opracowania

Besala J., *Zygmunt August i jego żony. Studium historyczno-obyczajowe*, Poznań 2015.

Burke P., *Individuality and Biography in the Renaissance*, „The European Legacy” 2, 1997, nr 8, s. 1372–1382.

Cynarski S., *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004.

Cytowska M., *Nowe uwagi o „Żywotach Królów Polskich” Klemensa Janickiego*, w: *Europejskie związki literatury polskiej*, red. J. Z. Jakubowski, J. Kulczycka-Saloni, Z. Libera, Warszawa 1969, s. 77–88.

Dziechcińska H., *Biografia*, w: *Słownik literatury staropolskiej (Średniowiecze, Renesans, Barok)*, red. T. Michałowska, przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temeriusz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 95–97.

Dziechcińska H., *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627 (kierunki i odmiany)*, Wrocław 1971.

Fischinger A., *Santi Gucci, architekt i rzeźbiarz królewski XVI wieku*, Kraków 1969.

Gawarecki W. H., *Pamiętnik historyczny płocki*, Warszawa 1828.

Gołąbek K., *Zygmunt August we wspomnieniu Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”*, w: *Ecclesia – regnum – fontes. Studia z dziejów średniowiecza*, red. S. Gawlas, K. Gołąbek, M. Janicki, R. Michałowski, M. Piber-Zbieranowska, P. Węcowski, Warszawa 2014, s. 287–295.

Grzęda M., *Uwagi o sensie ideowym figury nagrobnej Zygmunta I Starego*, w: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. H. Rajfura, P. Szwedło, B. Świadek, M. Walczak, P. Węcowski, Warszawa 2020, s. 100–123.

Jakimowicz T., *Temat historyczny w sztuce ostatnich Jagiellonów*, Warszawa–Poznań 1985.

Jan Krasieński, w: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Piśmiennictwo staropolskie. Hasła osobowe A–M*, oprac. R. Pollak et al., t. 2, Warszawa 1964, s. 411–412.

Janicki M., *Tabliczki trumienne i epitafia na sarkofagach królewskich (1519–1596)*, „Studia Waweliana” 8, 1999, s. 149–164.

Janowski P. J., *Ceremonie żałobne po śmierci ostatnich dwóch Jagiellonów zorganizowane poza granicami Polski*, w: *Zygmunt II August i kultura jego czasów. W pięćsetlecie urodzin ostatniego Jagiellona na polsko-litewskim tronie*, red. R. Rusnak, Warszawa 2022, s. 371–386.

Juszyński H., *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 1, Kraków 1820.

Kosman M., *Zygmunt August w opinii współczesnych i potomnych*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1982, nr 19, s. 19–76.

Kot S., *Z dziejów propagandy polskiej w wieku XVI. Dyplomaci polscy w Neapolu*, Kraków 1928.

Kotarski E., *Publicystyka Jana Dymitra Solikowskiego*, Toruń 1970.

Kozakiewicz H. i S., *Renesans w Polsce*, Warszawa 1976.

Malinowska J., *Twórczość poetycka Piotra Roizjusza 1506–1571. Studium historycznoliterackie*, Lublin 2001.

Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmunta, Warszawa 1966.*

Pelc J., *Kochanowski: szczyt renesansu w literaturze polskiej*, Warszawa 2001.

Quattrucci M., *Arcucci Giovanni Battista*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 4, 1962, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-arcucci_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-battista-arcucci_(Dizionario-Biografico)/) (dostęp: 24 IV 2021)

Raczyński E., *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą: poczynwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. 1, Wrocław 1838.

- Sucheni-Grabowska A., *Zygmunt August – król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Warszawa 1996.
- Szostek T., *Różne oblicza króla, ostatniego z rodu Jagiellonów*, „Classica Wratislaviensia” 28, 2008, s. 113–122.
- Szpaczyński P., *Porównanie Zygmunta III z Zygmuntem II Augustem*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 12, 2018, s. 261–285.
- Zabłocki S., *Polsko-łacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, z. 12, Poznań 1890.

Abstrakt

W XVI stuleciu śmierć władcy była nie tylko faktem historycznym i wydarzeniem politycznym, ale odbijała się też szerokim echem w literaturze i sztuce. Po śmierci Zygmunta Augusta nie powstało jednak zbyt wiele dzieł artystycznych. Spośród zachowanych świadectw literackich dużą część stanowią utwory łacińskie. W artykule omówiono najpierw nagrobne tablice inskrypcyjne z nagrobka, sarkofagu i trumny, następnie utwory Andrzeja Trzecieckiego powstałe po śmierci króla, a największą uwagę skupiono na wierszach łacińskich zamieszczonych w tomie *In funere Sigismundi Augusti regis Poloniae celebrato Neapoli [...] oratio atque praestantium virorum poemata* [1576]. Analiza wspomnianych tekstów pozwoliła na wydobycie wspólnych cech łacińskiej poezji funeralnej i renesansowej biografii humanistycznej.

Post mortem. The Image of Sigismund Augustus in Latin Funeral Literature

Abstract

In the 16th century, the death of a ruler was not only a historical fact and a political event, but it also resonated in literature and art. After the death of Sigismund Augustus, however, not many artistic works were created. Among the literary testimonies, a large part are Latin works. The article discusses first the tombstone inscription and the plaques from the sarcophagus and the coffin, then Andrzej Trzeciecki's works written after the king's death, and finally, it focuses on Latin poems included in the volume *In funere Sigismundi Augusti regis Poloniae celebrato Neapoli [...] oratio atque praestantium virorum poemata* [1576]. The analysis of the aforementioned texts allowed to distinguish common features of funeral Latin poetry and Renaissance humanistic biography.

Słowa kluczowe: Zygmunt II August, poezja nowołacińska, literatura funeralna, humanistyczna biografia

Keywords: Sigismund II Augustus, Neo-Latin poetry, funeral literature, humanistic biography

Czy Maciej Strykowski napisał treny dla Zygmunta Augusta? Pewniki i *possibilia*

Zgonu ostatniego Jagiellona nie upamiętnił Jan Kochanowski, wierszy żałobnych dla króla nie ułożyli też Łukasz Górnicki, Malcher Pudłowski, Cyprjan Bazylik, Wawrzyniec Gościłicki, Marcin Kromer, Jan Januszowski, Jakub Ponętowski, Anzelm Gostomski, Augustyn Rotundus i Sebastian Grabowiecki, choć wszyscy parali się piórem i byli dworzanami zmarłego monarchy¹. Jego pamięć uczciło niewielu. Gdy w 1966 r. Juliusz Nowak-Dłużewski, monografista polskiej poezji politycznej, omawiał „część pozgonną Zygmunta Augusta”², wyliczył zaledwie sześć utworów tego rodzaju, w tym cztery łacińskie: kazanie pogrzebowe Mateusza Piskorzewskiego, humanistyczną mowę Jana Dymitra Solikowskiego, wytłoczony z inicjatywy Stanisława Kłodzińskiego³ wieloautorski

¹ Por. S. Cynarski, *Zygmunt August*, Wrocław 1988, s. 69–83; M. Korolko, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991; M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014. Dodajmy, że spisy królewskich sekretarzy i dworzan opracowane przez autorów wymienionych publikacji różnią się. Dla naszych rozważań wart odnotowania jest też manuskrypt BOss (*Sumptus funeris et sepulture Serenissimi et Potentissimi [...] Sigismundi Augusti Dei gratia Regis Poloniae, Magni Ducis Litwaniae...*, sygn. 97, 89/II), zawierający rejestr wydatków związanych z prowadzeniem ciała zmarłego króla z Tykocina do Krakowa i skład orszaku. Wśród wymienionych znalazł się krajan Macieja Strykowskiego, długoletni kantor i kapelan nadworny Zygmunta Augusta, pleban w żmudzkich Łuknikach, Benedykt ze Strykowa (k. 30r); por. W. Sowiński, *Słownik muzyków polskich dawnych i nowoczesnych [...]: zawierający krótki rys historii muzyki w Polsce*, Paryż 1874, s. 20; Z. Wojtkowiak, *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1990, s. 220–222).

² J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy zygmunto-wskie*, Warszawa 1966, s. 325–330. Bibliografia Estreicherów notuje także pominiętą przez Nowaka-Dłużewskiego orację Mateusza Kłodzińskiego z druczku *In obitum Sigismundi Augusti Jagellonis Regis Poloniae, Magni Ducis Litvaniae...*, wydanego w Bolonii w 1574 r. (K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 19, Kraków 1903, s. 302), w którym jednak materia funeralna miesza się z elekcyjną, przechodząc ostatecznie w koronacyjny panegiryk dla Henryka Walezego (egz. BOss, sygn. XVI Qu. 2631).

³ Sekretarza Zygmunta Augusta i jego agenta w Neapolu.

zbiorek *In funere Sigismundi Augusti*⁴ oraz epicedium Andrzeja Trzecieckiego, w którym uwagę przyciąga trzykrotnie powtarzana eksklamacja: „Sarmatiae populi, quos rex mitissimus ille / Deservit, regis morte dolete mei” (w. 27–28, 45–46, 61–62)⁵. Wykaz uzupełnia wygłoszone po polsku kazanie Marcina Białobrzeskiego i poświęcona władcy pieśń Krzysztofa Okunia⁶. Tę opublikowano jednak dopiero ponad trzydzieści lat później w jego *Chwałach Zygmunta Augusta króla*. Ów złożony strofą saficką utwór to zresztą w zestawieniu Nowaka-Dłużewskiego jedyny polski wiersz na śmierć ostatniego z Jagiellonów.

W kolejnym, poświęconym pierwszym władcom elekcyjnym, tomie serii omawiającej dawną poezję okolicznościową zaskakująco chudy plon polskich wierszy napisanych po zgonie Zygmunta Augusta Nowak-Dłużewski uzupełnił o dwie pozycje⁷: anonimowe *Króla polskiego żeganie z Królestwem Polskim*⁸ oraz *Interregnum* Jana Głuchowskiego⁹. Związek poematu Głuchowskiego z poezją funeralną jest jednak wątpliwy. Co prawda rytm wiersza wybija refreniczne

⁴ *In funere Sigismundi Augusti Regis Poloniae celebrato Neapoli [...] oratio atque praestantium virorum poemata*, Neapoli [1576]. Liczący ponad 100 kart tom otwiera obszerna oracja Jana Żółcińskiego, po której następuje elegia Stanisława Kłodzińskiego oraz poetyckie wystąpienia sześciu Polaków i ponad sześćdziesięciu Włochów (ostatnią część druku wypełniają wiersze w języku włoskim). Zob. egz. BOss, sygn. XVI Qu. 1711.

⁵ „Ludy Sarmacji, które opuścił ten najłagodniejszy król, oplakujcie śmierć mego króla”, przekład utworu w: A. Trzeciecki, *Dzieła wszystkie*, t. 1: *Carmina / Wiersze łacińskie*, oprac. przekł. i wstęp J. Krókowski, Wrocław 1958 (Biblioteka Pisarzy Polskich, B, 8), s. 415–417. Łaciński wiersz Trzecieckiego (*Epicedion Serenissimi Principis Domini Sigismundi Augusti...*) wydrukowano razem z oracją J. D. Solikowskiego *In funere [...] Sigismundi Augusti Poloniae regis [...] oratio* (Cracoviae 1574, k. I_{iii}–[I_v]). O utworze pisze szerzej: S. Zabłocki, *Polsko-łacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim*, Wrocław 1968, s. 192–193.

⁶ M. Białobrzski, *Kazanie na pogrzebie Zygmunta Augusta*, w: *Kazania funeralne*, wyd. i oprac. K. Panuś, M. Skwara, Kraków 2014 (Kazania w Kulturze Polskiej, 2); K. Okuń, *Pieśń o tymże świętej pamięci królu, w tym roku którego umarł złożona*, w: idem, *Chwały Zygmunta Augusta króla [...] teraz nowo na światło wydane*, Kraków 1609, k. G_{iii}v–[G_{iv}]. Kantylenę umieszczono po obszernej, prowadzonej na sposób biograficzny, laudacji króla, zamkniętej modlitewną prośbą: „A duch dla znamientych cnót jest do nieba wzięty / I w nieśmiertelnych liczbę aniołów przyjęty”, idem, *Chwały Zygmunta Augusta króla*, k. G_{iii}.r. Problem datowania pieśni Okunia rozstrzyga L. Szczerbicka-Słęk, *Duma staropolska. Z dziejów poezji melicznej*, Wrocław 1964, s. 53–54.

⁷ J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa 1969, s. 7–9.

⁸ Przedruk w: *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*, wyd. J. Czubek, Kraków 1906, s. 8–9. Wszystkie cytaty w artykule za tym wydaniem.

⁹ Por. J. Głuchowski, *Interregnum [...] do wszystkich stanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego 1572, po śmierci najaśniejszego księcia Zygmunta Augusta, z łaski Bożej króla polskiego [...] wydane*, w: *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*, s. 9–23. O utworze: J. Kutarski, „*Interregnum*” ks. Jana Głuchowskiego – poemat z czasów pierwszego bezkrólewia 1572 wydany. Szkic literacko-historyczny, Jarosław 1912; J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, s. 9–10, a ostatnio: R. Krzywy, *Wstęp*, w: J. Głuchowski, *Wtargnienie w moskiewski kraj Mikołaja Radziwiłła w roku 1568*, oprac. R. Krzywy, Warszawa 2017, s. 8–9. Poparcie idei „króla narodowego” i brak wzmianek o konkretnych kandydatach i wydarzeniach politycznych roku 1573 (sejm konwokacyjny i elekcyjny) przemawiają za tym, że poemat napisano (i prawdopodobnie wydrukowano) jesienią 1572 r.

wezwanie do płaczu: „Płaczcie ze mną, *Sarmatae*, opuście po sobie / Kaptur czarny i stroje godne ku żałobie”¹⁰, a lamentacyjna fraza „Król umarł” powtarza się w nim wielokrotnie, jednak typowe dla dawnych form literatury żałobnej komploracje nie służą pochwalę Zygmunta Augusta i wyrażeniu żalu po jego śmierci. Widzieć w nich trzeba raczej kompozycyjne spoiwo, które wiąże wykład o polskich interregnach z bilansem zalet i wad Jagiellona, apelem o zgodę oraz agitacją przeciw Habsburgom („Niemcom”). Obecność stałych motywów funeralnych, w tym wyrosłych na gruncie chrześcijaństwa formuł marnościowych („Król umarł [...] / Coż mu dziś po tem wszystkim? Tu wszystko zostało / Ledwie mu się kęs płótna na ciało zostało”)¹¹, nie wystarcza, by *Interregnum* zaliczyć do poezji żałobnej. Bliżej mu do wierszowanej publicystyki, wypróbowanego wcześniej w ogniu sporów egzekucyjnych i wyznaniowych, skutecznego narzędzia perswazji politycznej, które w okresie predelekcyjnym służyło urabianiu opinii szlacheckiej oraz agitacji – za lub przeciw kandydatom do polskiego tronu¹². Liczbę utworów napisanych na okoliczność śmierci Zygmunta Augusta należałoby więc zredukować.

W poświęconym rządóm Henryka Walezego rozdziale ze wspomnianego tomu serii Nowaka-Dłużewskiego natrafiamy jednak na kolejne, nieuwzględnione wcześniej, *funeralium*. Mowa o *Trenie na śmierć Zygmunta Augusta*, wczesnym wierszu Macieja Strykowskiego, umieszczonym przez autora w sąsiedztwie innych „okazyjnych utworów”, które pozostały w rękopisie i „całkiem wyginęły”¹³. Tylko tyle o żałobnym tekście Macieja ze Strykowa napisał znawca staropolskiej poezji politycznej. Jego powściągliwość tłumaczy się prosto: więcej nie znalazł w wydany na początku XIX w. *Dykcjonarzu poetów polskich*, za którym juvenilia Strykowskiego omówił¹⁴. Niestety, autor słownika podał jedynie tytuł utworu (*Treny o śmierci króla Zygmunta Augusta*)¹⁵ i odesłał do bibliografii Feliksa Bentkowskiego. Idąc tym śladem, natrafiamy w końcu na informację o pierwotnym źródle wiedzy, Bentkowski notę o *Trenach* uzupełnił bowiem dopiskiem: „po dług własnych autora wyrazów”¹⁶, i cytatem z rymowanej autobiografii Maciej

¹⁰ J. Gluchowski, *Interregnum*, w. 7–8, 26–26, 43–44, 61–62, 89–90, 107–108, 127–128, 149–150, 181–182, 225–226, 267–268, 288–289, 336–337, 404–405.

¹¹ Cyt. za: ibidem, s. 14, w. 183–188. Fraza „Król umarł” otwiera także drugą, historyczno-biograficzną część kazania Marcina Białobrzskiego; por. idem, *Kazanie na pogrzebie Zygmunta Augusta*, w: *Kazania funeralne*, s. 86.

¹² Przegląd publicystyki politycznej z czasów bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta zob. w: *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*.

¹³ J. Nowak-Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Pierwsi królowie elekcyjni*, s. 44.

¹⁴ M. H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, Kraków 1820, s. 213–217.

¹⁵ Odnotujemy różnicę w tytule: Juszyński używa nazwy gatunku w liczbie mnogiej (*Treny o śmierci...*), u Nowaka-Dłużewskiego mamy pojedynczą. W dalszej części artykułu używam skrótu *Treny*.

¹⁶ F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1, Warszawa–Wilno 1814, s. 353.

Strykowski *Osostevicius sam o sobie i przygodach swoich*, w której poeta informował swoich czytelników o pierwszych swoich próbach poetyckich: „Zasiem śmierć opłakiwał wierszem Augustowę / I wszystkie interregna, i wojny Lechowe”¹⁷. Życiorysową narracją *de se ipso* Strykowski poprzedził *Kronikę polską, litewską, żmudzka i wszytkiej Rusi*¹⁸, wydaną w 1582 r. w Królewcu.

Drugi przekaz mówiący o nieznanym dziś utworze Strykowskiego pochodzi z dzieła Szymona Starowolskiego *Scriptorum Polonicorum hekatontas*, wytłoczonego w 1625 r. we frankfurckiej oficynie Jacoba Zettera. Ogłoszona tam lista pism Strykoviusa liczy dziesięć tytułów, wśród których znalazły się również *Trenos in obitum Augusti*¹⁹. Tak wczesne i obiektywne, bo niepochodzące od autora świadectwo istnienia utworu, byłoby mocnym argumentem za prawdziwością bibliograficznej „spowiedzi” szesnastowiecznego kronikarza. Jednak porównanie tytułów z *Setnika pisarzy* z tekstem autobiografii Strykowskiego zdradza pochodzenie intytulacji. Starowolski w większości przypadków jedynie przełożył na łacinę tytuły umieszczone w towarzyszących wierszowanej biografii notach marginalnych. I tak *Carmen contra anabaptistas* jest odpowiednikiem glosy: „Wiersze przeciw nowochrzczeńcom”²⁰, a *Trenos in obitum Augusti* oddaje sens notki: „Treny o śmierci króla Zygmunta Augusta”²¹. Wniosek jest oczywisty i dyskwalifikuje przekaz barokowego polihistora: Starowolski nie tyle opisał znane sobie pisma szesnastowiecznego kronikarza, co go zacytował.

Późniejsi badacze życia i twórczości Strykowskiego niewiele wnieśli do sprawy: w pisanych w XIX stuleciu historiach literatury i artykułach słownikowych utwór uznany za okolicznościową robotę o niskiej randze albo w ogóle pomijano²², albo zaliczano do dzieł, które pozostały w rękopisach. W XX w. wpraw, przy pomocy formuł „zaginał” i „nieznany”²³, dookreślono losy zabytku,

¹⁷ Ibidem, s. 358.

¹⁸ M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*, Królewec 1582, k.)()()() (v. W artykule odsyłam wyłącznie do tej edycji.

¹⁹ Są to: *Bucolica*, *Trenos in obitum Augusti*, *Carmen de coronatione Regis Henrici*, *Nuncium Virtutis*, *Carmen contra anabaptistas*, *Chronicon Polonicum*, *Vitas regum Polonorum*, *Sarmatiam Europeam* oraz *Bellum civile Turcicum* i „librum *De libertate Polonorum*”; S. Starowolski, *Scriptorum Polonicorum hekatontas seu centum illustrium Poloniae scriptorum elogia et vitae*, Francoforti 1625, s. 52–53. W drugim wydaniu *setnika* (Venetiae 1627) niemal tożsama nota zajmuje s. 87–88.

²⁰ M. Strykowski, *Kronika*, k.)()()r.

²¹ Ibidem, k.)()() (v.

²² Wzmianek o *Trenach* nie dają m.in.: W. A. Maciejowski, *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*, t. 1, Warszawa 1851, s. 560–561; F. M. S[obieszczański], Strykowski, w: *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 24, Warszawa 1867, s. 246–247; L. Finkel, *Bibliografia historii polskiej*, t. 2, cz. 1, Lwów 1891, s. 423–424; S. Tarnowski, *Historia literatury polskiej*, t. 1, Kraków 1900, s. 250–255.

²³ Por. np. Strykowski Maciej, w: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Piśmiennictwo staropolskie*, t. 3, oprac. zespół pod kier. R. Pollaka, Warszawa 1965, s. 296; M. Kaczmarek, *Nad „biegiem małym żywota” Macieja Strykowskiego*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Filologia Polska” 13, 1975, s. 63–64; I. T[eresińska], Strykowski Maciej, w: *Dawni pisarze polscy*.